

ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.. – 2013. – 1040 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

Ваканич О.В.

ГЕНЕЗИС СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Необхідність застосування у кримінальному процесі наукових, технічних та інших знань пов'язана з тим, що розслідування кримінального правопорушення є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності. Тому, пізнання події кримінального правопорушення та правопорушника, який його вчинив, вимагає від прокурора, слідчого та інших учасників кримінального процесу застосування різноманітних спеціальних знань та навичок з певних видів діяльності.

Науково-технічний прогрес сприяє більш широкому застосуванню його досягнень у правоохоронній діяльності. Запровадження у кримінально-процесуальній діяльності наукових досягнень повинно переслідувати не лише мету підвищення ефективності роботи прокурорів, слідчих, експертів, суддів, що до встановлення істини у кримінальному провадженні, воно також сприятиме дотриманню принципу об'єктивності під час досудового та судового розслідування.

Кримінально-процесуальний закон вимагає встановлення не тільки істинних, достовірних знань про обставини вчинення кримінального правопорушення. Вважається, що достовірні знання – це істинні знання, які науково обґрунтовані (доказані). Саме доказування є обов'язковою складовою процесу пізнання кримінального правопорушення у провадженні. Цей процес – багатогранний і потребує цілого спектру наукових і технічних спеціальних знань для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Останній висновок спонукає більш конкретно зупинитися на понятті «спеціальні знання» та правовому забезпеченні їх застосування на досудовому розслідуванні.

Термін «спеціальні знання» застосовується переважно в юриспруденції, зокрема у кримінально-процесуальному законодавстві. Спеціальні знання у кримінальному судочинстві почали використовувати давно.

Історія становлення та застосування спеціальних знань тісно пов'язана з такими чинниками:

- розвитком загальнотеоретичних знань;
- виникненням і розвитком на основі загальнотеоретичних знань криміналістичних, судово-медичних та інших прикладних (спеціальних) знань;
- залученням спеціалістів до процесу розслідування кримінальних

правопорушень;

– використанням наукових знань під час проведення експертних досліджень, які є доказами у кримінальному судочинстві.

У 1960 році в Українській РСР було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс, який зі значними змінами та доповненнями був чинним в Україні до 2012 року. У першій редакції норм цього Кодексу не було повністю враховано досягнення і рекомендації юридичної науки та вимоги практики щодо використання спеціальних знань експертами і спеціалістами. Це негативно позначалося на процесуальній діяльності слідчих та суду. Експертизи призначалися у багатьох і нічим невинуватених випадках, коли достатньо було б лише залучити до слідства особу, яка володіє спеціальними знаннями, не будучи експертом. Тому виникало чимало випадків, коли експерт не виконував власне функції експерта і його дії не були експертизою відповідно до процесуальних повноважень.

Проте, перший крок було зроблено. Слово «спеціаліст» зайняло своє місце в деяких процесуальних нормах, наприклад, у ст.ст. 191, 194 КПК УРСР.

Найбільш широкого застосування знання спеціалістів набули після того, як Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 серпня 1971 р. Кримінально-процесуальний кодекс було доповнено ст. 128¹ «Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій».

Зазначене дозволяє зробити висновок стосовно того, що використання спеціальних знань у процесі кримінально-процесуального пізнання є процесуальним інститутом, який склався історично. Протягом усього його розвитку вони слугували успішному виконанню завдань кримінального судочинства, підвищенню якості досудового слідства.

Високий рівень досягнень різних наук є методологічною основою для вироблення нових засобів, стратегії й тактики попередження і розкриття кримінальних правопорушень.

Розслідування таких правопорушень проводять особи, які володіють професійними знаннями в галузі права та певним рівнем знань з інших галузей науки, техніки, мистецтва та ремесла.

Удосконалення наукових методів кримінально-процесуального пізнання вимагало широкого застосування спеціальних знань іншими фахівцями, які залучалися до розслідування кримінальних правопорушень. Ці фахівці спеціалізувалися на окремих видах діяльності, що викликало виникнення відповідних видів спеціальних знань: судова медицина, криміналістика, судова бухгалтерія, судова психологія тощо.

Незважаючи на тривалу історію розвитку та застосування спеціальних знань у судочинстві, ми й досі не маємо чіткого визначення їх поняття, що негативно позначається на практиці застосування та розмежування компетенції суб'єктів-носіїв спеціальних знань у кримінальному процесі. Поняття «спеціальні знання» відсутнє і в теорії пізнання.

Як термін, воно увійшло лише до юридичної науки і кримінально-процесуального законодавства, що, у свою чергу, вимагає визначення

співвідношення спеціальних і юридичних знань.

Неправильне використання в кримінальному процесі спеціальних знань є суттєвим фактором, що знижує якість та ефективність досудового слідства, а інколи призводить до прийняття необґрунтованих рішень.

Зазвичай, законодавець сам дає визначення термінів, що вживаються у правових нормах. Але коли законом не визначено значення вживаного законодавцем терміна, тоді він вивчається юридичною наукою, яка розкриває його сутність. Вивчаючи судову практику, Верховний Суд України інколи дає роз'яснення судам щодо застосування певних норм права. Цими роз'ясненнями керуються у практичній діяльності й слідчі органи. На жаль, маємо випадок, коли не розкрито значення термінів «спеціальні знання» та «спеціаліст» ні законодавцем, ні Верховним Судом України.

Слідчі органи змушені самі визначатися з цими поняттями суто прагматичним шляхом і використовувати у розслідуванні знання обізнаних осіб-спеціалістів з різних галузей науки, техніки, мистецтва і ремесла у тих випадках, які викладено у процесуальних нормах.

Отже, дослідження проблеми застосування спеціальних знань на стадії досудового розслідування, незважаючи на значну кількість наукових праць з цього питання, залишається нині актуальним.

Аналіз наукових досліджень понять «спеціальні знання» та «спеціаліст» показує, що науковці по-різному підходять до їх визначення. Можна лише об'єднати у певні групи авторів, які за загальними та спільними критеріями мають приблизно однакові погляди на цю проблему.

О.О. Ейсман, зокрема, зазначає, що «це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які не мають масового розповсюдження, коротше, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, але ... яких не достатньо у адресата доказування (слідчий, суд, учасники процесу та ін.)». Далі він уточнює: «Пізнання в галузі законодавства і науки права, іншими словами – юридичні знання, не відносяться до спеціальних знань у тому значенні в якому це поняття вживається в законі» [4; 5].

Інші науковці вважають, що спеціальні знання – це тільки наукові знання. М.С. Строгович підкреслював, що в основі експертизи лежить певна галузь наукового знання, «... не слід ... тлумачити так, що техніка, мистецтво і ремесло протиставляються науці і що допускається експертиза, не основана на даних науки. Різні питання техніки, мистецтва і ремесла самі бувають об'єктом наукового дослідження, і тому будь-яка експертиза повинна базуватись на даних науки» [3].

Низка вчених розглядає спеціальні знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватися у сфері кримінально-процесуальної діяльності: з метою доказування окремих обставин кримінальної справи, збирання та закріплення доказів тощо [6].

Дехто з криміналістів виводить поняття «спеціальні знання», базуючись на роді професійної діяльності за певною спеціальністю (медицина, фізика, бухгалтерія тощо), що вимагає спеціальної освіти як процесу оволодіння певним рівнем знань і навичок з конкретної професії та

спеціальності.

Ось як тлумачить зазначене З.М. Соколовський: «Для визначення спеціальних знань у процесуальному значенні необхідно виходити з поняття «спеціальність» (у розумінні окремої, відособленої галузі науки, техніки, мистецтва), «спеціаліст» (у розумінні самостійної професії, як людина, що професійно здійснює той чи інший вид спеціальної праці, кваліфікований представник будь-якої професії) і, головним чином, із поняття «професійна спеціальна освіта». Виходячи з цих позицій, він визначає, що під спеціальними знаннями необхідно «... розуміти сукупність відомостей, отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, які створюють для особи, яка ними володіє, можливість вирішення питань у будь-якій галузі» [2]. Далі він звертає увагу на те, що для спеціаліста, який проводить експертизу, необхідна ще і спеціальна підготовка [2].

М.В. Салтевський вважає, що знання, отримані особою у процесі навчання і практики, є професійними. Для слідчого професійними є усі юридичні знання, у т.ч. у галузі криміналістики. Для нього спеціальними знаннями є лише ті, що відрізняються від здобутих у процесі професійної підготовки. Наприклад, знання інженера в галузі електротехніки для слідчого є спеціальними [1].

Одним із підходів при дослідженні спеціальних знань є аналіз підручників з криміналістики. Саме такий аналіз дасть нам уявлення про те, яким було розуміння спеціальних знань на певному етапі розвитку криміналістики, так як воно змінювалось з часом. Можна зробити припущення, що за матеріалами підручників ми зможемо уявити не лише те, як розуміли таку категорію знань у криміналістиці як навчальній дисципліні, тобто у системі навчання майбутніх юристів, але як розуміли ці знання у науці. Адже і в становленні багатьох науковців вивчення криміналістики за допомогою підручників, було одним із етапів. Таким чином, ми матимемо можливість прослідкувати еволюції уявлень про дане поняття.

Переважає більшість підручників видана починаючи з 30-х років ХХ століття, тобто в той етап, який у літературі називають етапом розвитку криміналістичної науки як самостійної системи знань. І саме у цей проміжок часу, в підручниках відображено питання застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Цей проміжок часу умовно можна поділити на декілька відрізків, залежно від того, як висвітлювалась проблема застосування цих знань.

Перший етап – це проміжок часу, який охоплює 30-ті та 40-ві роки ХХ століття і характеризується лише введенням і закріпленням у підручниках терміну «спеціальні знання». До нього варто віднести діяльність таких науковців як А.І. Вінберг, С.О. Голунський, Б.М. Шавер.

Другий етап (50-ті – 60-ті роки) – знаменний першими спробами дати характеристику спеціальним знанням, зустрічаються вже згадування про зміст цих знань та форми їх застосування. Тут потрібно згадати таких криміналістів як Л.П. Дубровицька, Б.Л. Зотов, М.П. Хилобок та М.П. Шаламов.

Третій етап (70-ті – початок 90-х років) – характерний перш за все спробами дати тлумачення даного терміну, з'ясувати сферу застосування цих знань, а також висвітлюються питання умов і критеріїв допустимі та меж використання спеціальних знань. У підручниках все більше уваги приділяється даним проблемам. Свій доробок внесли такі дослідники як В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, О.О. Ейсман, В.Я. Колдін, М.П. Яблоков та інші.

У четвертому етапі (від середини 90-х років ХХ століття), можна виділити спроби нового наукового вирішення питання застосування даного виду знань у практиці протидії злочинності. У цей період з'являються перші розгорнуті визначення спеціальних знань. Етап характеризується працями таких науковців криміналістів як М.В. Салтевський, Є.Р. Росинська, В.Я. Колдін, М.П. Яблоков, В.О. Образцов, В.Ю. Шепітько та інші.

Таким чином, аналізуючи наукову літературу, можна запропонувати таке визначення «спеціальних знань».

Спеціальні знання – це будь-які знання, у т.ч. окремі правові, але лише у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, які отримані у процесі фахової підготовки та професійної діяльності. Правові знання для слідчого, які він здобув як юрист, є фаховими, а група окремих правових знань що до проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, доказування, застосування криміналістичної техніки тощо є спеціальними. Це стосується й інших фахівців: медиків, інженерів та ін. Але, наприклад, для медичного працівника знання у галузі судової медицини є спеціальними. Головним критерієм розподілу застосування спеціальних знань у кримінальному процесі є лише їх суб'єкти.

Список використаних джерел

1. Гаухман Л. Нужна правовая экспертиза по уголовным делам / Л.Гаухман // Законность. – 2000. – №4. – С. 21-24.
2. Громов Н. Заключение эксперта: от мнения правоведа до выводов медика (обз. практи.) / Громов Н., Смородинова А., Соловьев В. // Российская юстиция. – 1948. – №8. – С. 29-30.
3. Сегай М.Я. Судебная экспертиза материальных следов – отображений: проблемы методологии / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. – К., 1997. – С. 16-17.
4. Селиванов А. Проблема запровадження в судовий процес правової експертизи / А. Селиванов // Право України. – 2002. – №8. – С. 32-34.
5. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). / И.П. Кононенко, Г.М. Надгорный, М.Я. Сегай и др. – К.: РИО МВД УССР, 1981. – С. 71-111.
6. Эксархопуло А.А. Специальные познания в уголовном процессе и их нетрадиционные формы / А.А. Эксархопуло // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2001. – Вып. 2. – С. 25-26, 90-93.